

Jakub Sroka*

 <https://orcid.org/0000-0002-0403-3681>

ILE BATÓW DOSTAŁEŚ NA FORTEPIANIE? – O NEOSEMANTYZMACH ODZWIERCIEDLAJĄCYCH RZECZYWISTOŚĆ OBOZU KONCENTRACYJNEGO NA MAJDANKU

*HOW MANY LASHES DID YOU GET ON THE PIANO? – ABOUT
NEOSEMANTISMS REFLECTING THE REALITY
OF THE CONCENTRATION CAMP IN MAJDANEK*

Słowa kluczowe: językoznawstwo, neosemantyzm, lagerszpracha, język obozu koncentracyjnego, Majdanek

Keywords: linguistics, neologism, lagersprache, language of concentration camp, Majdanek

Streszczenie

Artykuł dotyczy neosemantyzmów (neologizmów znaczeniowych), które powstały i którymi posługiwały się osoby przebywające w obozie koncentracyjnym na Majdanku. Pierwszą część opracowania stanowi przybliżenie historii lagru KL Lublin (Majdanek) wraz z charakterystyką nieludzkich warunków egzystencji, jakie w nim panowały. Wyjaśniony został również termin *lagerszpracha* (język obozowy). Na język obozowy składają się zapożyczenia, neologizmy słowotwórcze i znaczeniowe oraz frazeologizmy. Scharakteryzowano również bazę materiałową, złożoną z tekstów pisanych i mówionych, opublikowanych i nieopublikowanych. Część zasadnicza pracy to przedstawienie i analiza neosemantyzmów używanych przez osadzonych na Majdanku. W celu lepszego zobrazowania lagrowej rzeczywistości jednostki zostały zaprezentowane w grupach tematycznych, które stanowiły: „nazwy osób”, „nazwy miejsc”, „nazwy tortur, kar i sposobów znęcania się nad więźniami”, „nazwy narzędzi tortur” oraz „nazwy odzieży”. Biorąc pod uwagę mechanizm neosemantyzacji, jednostki te powstawały na zasadzie metaforyzacji, metonimizacji lub poprzez zawężenie znaczenia. Neosemantyzmy stanowiły istotną część języka obozowego. Pełniły przede wszystkim funkcje

---

* Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny, Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych, ul. Pomska 171/173, 91-404 Łódź, e-mail: jakub.sroka@edu.uni.lodz.pl

nominacyjne. Poprzez te jednostki więźniowie wyrażali również swoje emocje, stosunek do osób, przedmiotów i otaczającej ich rzeczywistości obozowej.

Abstract

This article deals with neosemanticisms (semantic neologisms) that were created and used by people in the concentration camp at Majdanek. The first part of the work presents the history of KL Lublin (Majdanek) camp along with the characteristics of the inhuman living conditions that prevailed there. The term *lagerszpracha* (camp language) was also explained. The camp language consists of borrowings, word-formation and semantic neologisms, and phraseologisms. The material base was also characterized. It consists of written and spoken, published and unpublished texts. The main part of the work is the presentation and analysis of the neosemanticisms used by the inmates at Majdanek. In order to better illustrate the Lager reality, the units were presented in thematic groups, which were: names of people, names of places, names of tortures, punishments and methods of tormenting prisoners, names of torture tools and names of clothing. Taking into account the mechanism of neosemanticization, these units were created on the basis of metaphorization, metonymization or by narrowing down the meaning. Neosemanticisms were an essential part of the camp language. Neosemanticisms served nominative functions. Moreover, through these words prisoners expressed their emotions, attitudes towards people, objects and the surrounding camp reality.

1. WPROWADZENIE

Celem artykułu jest prezentacja i analiza neologizmów znaczeniowych (neosemantyzmów) używanych przez więźniów obozu koncentracyjnego KL Lublin (Majdanek). Na początku przybliżono historię obozu, a następnie poruszono zagadnienia teoretyczne dotyczące neologizmów znaczeniowych i ich roli w tworzeniu języka obozowego, tak zwanej lagerszprachy, której odmianami posługiwano się w poszczególnych nazistowskich obozach koncentracyjnych. Część zasadniczą artykułu stanowi przedstawienie neosemantyzmów używanych przez osoby przebywające na Majdanku oraz analiza tych jednostek pod kątem semantycznym.

Konzentrationslager Lublin był to nazistowski obóz koncentracyjny położony w Lublinie i funkcjonujący w latach 1941–1944 [Kranz, 2007, s. 9]. Ze względu na swoje położenie (w sąsiedztwie dzielnicy Majdan Tatarski) był potocznie nazywany Majdankiem lub obozem na Majdanku [Wiśnioch, 2018, s. 5]. Obóz stanowił narzędzie służące nazistom do masowej eksterminacji ludzi. Pochłoniął on wiele ludzkich istnień, szczególnie Żydów i Polaków, którzy ginęli nie tylko w komorach gazowych przygotowanych specjalnie na potrzeby masowej zagłady, ale również wskutek głodu, chorób, skrajnego wycieńczenia fizycznego i psychicznego [Kranz, 2007, s. 7–8]. Liczby ofiar Majdanka nie można dokładnie ustalić ze względu na to, że nie wszystkie zgony były przez Niemców raportowane, a przed ewakuacją obozu w pośpiechu niszczyli oni wszystkie dokumenty. Wskazania liczby zabitych wahają się od 80 tys. do nawet 360 tys.

Lager Majdanek początkowo miał być przeznaczony dla około 25–50 tys. osób, które pracowałyby w warsztatach rozmieszczonych na jego terenie lub w policji

[Marszałek, 1991, s. 39–40]. Projekt budowy był wielokrotnie modyfikowany i każdorazowo zwiększano powierzchnię obozu oraz planowaną liczbę więźniów. Według planu z marca 1942 roku obóz miał obejmować 516 hektarów i pomieścić nawet 150 tys. więźniów. Ostateczny rozmiar obiektu wyniósł jednak 270 hektarów. W szczytowym momencie funkcjonowania obozu (w maju 1943 roku) przebywało w nim około 25 tys. osób [Wiśnioch, 2018, s. 5].

W obozie znajdowały się trzy sektory: administracyjny (z kancelariami i koszarami dla załogi SS), więziński (z barakami dla więźniów) i gospodarczy (na jego terenie położone były magazyny, łaźnie, komory dezynfekcyjne, gospodarstwo rolne, ogrody i warsztaty).

Majdanek wyróżniał się na tle innych nazistowskich obozów koncentracyjnych tym, że jego teren podzielony był na odcinki, zwane *polami*¹. Łącznie było ich pięć, a każde pole stanowiło ogrodzony drutem kolczastym obszar, w obrębie którego znajdowało się około dwudziestu baraków dla osadzonych, dwa baraki gospodarcze w kształcie litery „L”, położone w dwóch rogach pola (*elbaraki*) oraz cztery wieże strażnicze (po jednej w każdym rogu pola). Środek każdego pola stanowił *plac apelowy*. Między I i II polem oraz między polem IV i V znajdował się obszar nazywany *międzypolem* – były to kolejno: *pierwsze międzypole* i *drugie międzypole*. Na pierwszym międzypolu znajdowała się pralnia, suszarnia oraz krematorium, na drugim zaś skład węgla i drewna. Od 1943 roku na drugim międzypolu przetrzymywano Żydów oraz dokonywano ich selekcji. Pole VI powstało jako ostatnie, władze obozowe nie zdążyły osiedlić w nim więźniów. Wiosną 1944 roku w związku z ofensywą Armii Czerwonej Niemcy rozpoczęli ewakuację obozu. Załoga KL Lublin i ostatni więźniowie opuścili Majdanek 22 lipca 1944 roku. Następnego dnia do obozu wkroczyła Armia Czerwona [Państwowe Muzeum na Majdanku, b.d., *Część więzińska*].

W obozie panowały nieludzkie warunki egzystencji. Porcje żywieniowe, które dostawali osadzeni, były bardzo skromne, pozbawione składników odżywczych i zdecydowanie niewystarczające do zaspokojenia ich potrzeb. Osadzeni musieli ciężko pracować, wykonywać uciążliwe prace, które doprowadzały mniej wytrzymałe lub schorowane osoby do śmierci. Niemcy nierzadko zlecali więźniom pozbawione sensu zajęcia, jak na przykład przenoszenie kamieni lub żwiru z jednego końca pola na drugi i z powrotem [Wiśniewska, 1991, s. 188–189]. Naziści posiadali szeroki repertuar kar wymierzanych podległym im osobom. Osadzeni ironicznie nazywali je *zabawami*, a Niemcy często tworzyli je dla urozmaicenia sobie czasu pracy. Władze obozowe były niezwykle kreatywne w wymyślaniu specjalnych

¹ W niniejszym artykule kursywą wyróżniono nazewnictwo używane w odniesieniu do realiów Majdanka.

tortur. Miały one wywierać na więźniach wrażenie swoją brutalnością i tym samym skłonić ich do bezwzględnego posłuszeństwa [Murawska, 1991, s. 149].

Więźniowie przebywający w obozie koncentracyjnym byli niemal całkowicie odcięci od świata zewnętrznego. Pomimo że przywieziono ich z różnych miejsc, wyrwano z różnych środowisk i kultur, stali się oni stosunkowo hermetyczną i jednolitą społecznością, podległą władzy niemieckiej. Społeczność ta posługiwała się stworzoną przez siebie specyficzną odmianą języka, nazywaną *językiem obozowym*, inaczej *lagerszprachą* (*mową obozową – lagrową*) lub *żargonem obozowym* [Kuraszkiewicz, 1947, s. 46]. Źródłem nazwy *lagerszpracha* jest niemieckojęzyczny termin *Lagersprache* ‘mowa obozowa’ [Kość, 1980, s. 288]. Należy zaznaczyć, że termin *lagerszpracha* nie jest dla badaczy jednoznaczny. Niektórzy wiążą go wyłącznie z obozem Auschwitz. W *Słowniku oświęcimskim* termin *lagerszpracha* definiowany jest jako ‘język obozowy oświęcimski, język lagrowy’ [Kłodziński, Masłowski, Wesołowska, 1989, s. 83]. Częstka *lager* w tym wyrazie sugeruje jednak odniesienie do nazistowskich obozów koncentracyjnych w ogóle. *Lagerszprachę* powinno się zatem odnosić do języka używanego we wszystkich nazistowskich obozach koncentracyjnych. Choć stanowi ona element wspólny dla wszystkich lagrów, powstały głównie na bazie języka niemieckiego, w poszczególnych obozach funkcjonowały różne jej odmiany. Słownictwo, którym posługiwano się na Majdanku, w wielu aspektach różniło się od leksyki spotykanej w mowie więźniów innych obozów, np. Auschwitz (ten sam desygnat, jakim jest część obozu, na której przebywała określona grupa więźniów, na Majdanku nazywano *połem*, a w Auschwitz *odcinkiem*).

Obóz w Oświęcimiu ze względu na swoją dużą powierzchnię oraz znaczną liczbę osadzonych i zamordowanych w nim osób jest rozpoznawany na całym świecie. Stanowi wręcz symbol ludobójstwa. Niemcy próbowali pod koniec wojny zatuszować to, co wydarzyło się w Auschwitz (oraz w innych obozach koncentracyjnych), wysadzając krematoria, niszcząc dokumentację. Jadwiga Puzynina, pisząc o Katyniu, symbolu ludobójstwa ze strony Rosjan, podkreśla, że historię związaną z tym miejscem próbowano zakłamywać, zacierając ślady, niszcząc dowody i przerzucając odpowiedzialność na Niemców oskarżanych za masową zagładę niewinnych ludzi. Katyń oraz Oświęcim są według Puzyniny polskimi symbolami narodowymi [Puzynina, 2017]. Obóz w Auschwitz pozostaje w kręgu zainteresowań badaczy reprezentujących wiele dyscyplin naukowych. Lager na Majdanku jest mniej znany, lecz – podobnie jak Auschwitz – był on obozem zarządzanym przez Niemców. W związku z tym podczas formowania się specyficznej mowy osadzonych tam osób zaszły podobne procesy, jak w innych nazistowskich obozach, np. w Auschwitz. Język używany we wszystkich tych miejscach łączy wiele podobieństw. Mowę, którą wytworzyli więźniowie

Majdanka i którą się następnie posługiwali, można więc zaliczyć do lagerszprachy, rozumianej szeroko jako synonim języka obozowego, mowy obozowej².

Pojęcie *lagerszpracha* obejmuje mowę obozową w ogóle, co oznacza, że odnosi się do języka Oświęcimia, Majdanka oraz innych obozów koncentracyjnych. Wewnętrznie lagerszpracha jest niejednolita. Składają się na nią nie tylko elementy różnonarodowe (pochodzące z różnych języków, głównie z niemieckiego i polskiego), ale również różnoodmianowe (m.in. elementy żargonu więźniarskiego, socjolektu przestępczego, dialektów). Według Wolfa Oschliesa lagerszpracha składa się z żargonu obozowego, potocznej i urzędowej odmiany języka niemieckiego, elementów języków etnicznych oraz indywidualnych cech językowych osób przebywających w lagrze. Oschlies opracował swoisty model dyglosji, przedstawiający jego obserwacje dotyczące języka obozowego. Lagerszpracha jest według tego modelu wynikiem oddziaływania na siebie czterech poziomów (płaszczyzn) języka: wysokiego, dialektalnego, socjolektalnego oraz idiolektalnego [Oschlies, 1982]. Niemczyzna na poziomie wysokim była w zasadzie jedynym oficjalnym językiem, którego można było (i należało) używać. Każdy więzień musiał opanować podstawowe słowa po niemiecku (swój numer, numer bloku, komendy, teksty piosenek). Języki ojczyste więźniów nieniemieckich sprowadzone zostały w obozie do poziomu dialektu, gdyż używano ich w ukryciu, w wąskiej grupie. Płaszczyznę socjolektalną stanowił żargon obozowy, rozumiany jako specyficzny język, którym posługuje się określona grupa osób, jako wyraz określonego usposobienia oraz jako zaplanowany element konspiracji, dzięki któremu przekazywano informacje. Płaszczyzna idiolektalna odnosiła się do pojedynczego użytkownika lagerszprachy i we wszystkich swych częściach formowała i wykorzystywała jego zmienność komunikacyjną w każdym indywidualnym akcie mowy [Oschlies, 1986, s. 98–106]. Należy jednak zwrócić uwagę na to, że Oschlies za wysoką odmianę uważa nie tyle język niemiecki, ile LTI (język III Rzeszy według Victora Klemperera). Język ten nie pełnił podstawowych funkcji komunikatywnych. Wyraźnie przejawiała się w nim funkcja dystorsyjna, mająca na celu utrzymanie odbiorców w posłuszeństwie poprzez zniekształcanie informacji [Wesołowska, 2002, s. 415].

Załoga obozu (żołnierze SS, kapo) używała języka wielonarodowego, z wyraźną dominacją niemczyzny. Język więźniów był tworem wielonarodowościowym, opartym głównie na niemczyźnie i polszczyźnie. Więźniowie z różnych krajów,

² Badaniem języka w obozach koncentracyjnych, przede wszystkim w Auschwitz, zajmowała się Danuta Wesołowska (autorka takich prac, jak *Słowa z piekiel rodem. Lagerszpracha. Totalitaryzm i język czy Język lagrów*). Jarosław Pacuła w pracy pt. *Auschwitz – słowa i milczenie. Studium leksykalno-semantyczne* dokonał charakterystyki języka obozu oświęcimskiego. Prace poświęcone leksyce używanej na Majdanku są nieliczne. Przykładem jest artykuł, pt. *Uwagi o języku więźniów obozu koncentracyjnego na Majdanku* [*Bemerkungen zur Sprache der Häftlinge im Konzentrationslager Majdanek*], którego autorem jest Józef Kość [1980].

mówiący różnymi językami, w dużej mierze posługiwali się tymi samymi określeniami, przy czym między używanymi przez nich jednostkami leksykalnymi istniały pewne różnice związane z adaptacją poszczególnych słów i wyrażeń do różnych języków. Na język obozowy, choć w mniejszym stopniu, wpływ miały także języki francuski, czeski i rosyjski. Należy więc podkreślić, że lagerszpracha nie stanowi wyłącznie polszczyzny więźniarskiej [Kuraszkiewicz, 1947, s. 9–12, 38–42; Pacuła, 2010, s. 14–18]. Można powiedzieć za Danutą Wesołowską, że lagerszpracha stanowi zbiór językowych konwencji, które zostały wytworzone w hitlerowskich obozach na niemieckim substracie [Wesołowska, 1996, s. 63].

Istotną kwestią jest różnorodność (w tym wypadku dualność) samej polszczyzny występującej w obozie, czyli języka, którym posługiwali się przede wszystkim polscy więźniowie w sytuacjach nieoficjalnych. Władysław Kuraszkiewicz, językoznawca i były więzień obozu Auschwitz, z perspektywy funkcjonowania polszczyzny w lagrze podkreśla, że:

[...] w obozie współżyły dwie postaci języka polskiego [...] Jedna postać to główny, wulgarny żargon naszpikowany powiedzonkami obozowymi i rysztockowymi [...]. Druga postać to cicha, używana tylko w chwilach wolniejszych, po wypoczynku [...] jakby wstydlia [...] piękna czysta mowa polska [...] [Kuraszkiewicz, 1947, s. 42].

Zwrócił on uwagę także na to, że „gdy pękły druty obozowe [...] zanikła też mowa pasiakowa, obozowa” [Kuraszkiewicz, 1947, s. 45–46].

Lagerszpracha pełniła w obozie istotne funkcje społeczne. Jak zauważa Jarosław Pacuła, wśród osadzonych istniała potrzeba szyfrowania informacji, polegającego zarówno na zamierzonym utajnieniu wypowiedzi, jak i szyfrowaniu ludyczno-psychologicznym, stanowiącym działanie językowe i jednocześnie mechanizm samoobrony przed całkowitym odebraniem człowieczeństwa, sposób zaznaczenia swojej indywidualności wobec oficjalnego, niemieckojęzycznego sposobu porozumiewania się, który obowiązywał w lagrze. Istotne były również kwestie nominacyjne. Należało bowiem nazwać nową, nieodkrytą i przerażającą wszystkich rzeczywistość obozową, której nie znały wcześniej nowo przybyłe osoby. Liczne obiekty, miejsca, osoby, przedmioty otrzymywały nowe nazwy, które ułatwiały identyfikację desygnatów. Nazwy te cechowała przynależność do lagrowej rzeczywistości. Pewne elementy tej rzeczywistości, które nie były dostrzegane przez ludzi spoza obozu, nazywano intensywniej lub bardziej szczegółowo. Poza obozem neosemantyzmy, neologizmy oraz frazeologizmy traciły swoje „obozowe znaczenie” [Pacuła, 2010, s. 15–16].

Istnienie lagerszprachy ograniczone jest do konkretnego miejsca, jakim był obóz koncentracyjny czy szerzej – różne nazistowskie obozy koncentracyjne, oraz

do czasu, czyli okresu drugiej wojny światowej, a ściślej rzecz ujmując – funkcjonowania obozu. Po likwidacji lagrów nie używano języka obozowego.

Język obozowy to przede wszystkim leksyka związana z życiem w lagrze, z realiami obozu koncentracyjnego, przebywającymi w nim ludźmi, sytuacjami, w jakich się znajdowali, oraz miejscami w obozie. Słownictwo to tworzyły przede wszystkim pożyczki (głównie z języka niemieckiego, o różnym stopniu zaadaptowania przez polszczyznę), neologizmy strukturalne (słownikowe i frazeologiczne) oraz semantyczne powstałe na gruncie polszczyzny³ [Kość, 1980, s. 289]. Jarosław Pacuła zauważa, że w języku używanym przez polskich więźniów w Auschwitz występowały w zasadzie wszystkie rodzaje zapożyczeń. Często stanowiły je repliki, które przejmowano bezpośrednio z języka niemieckiego. Wśród zapożyczeń dużą grupę tworzyły zapożyczenia ustne, które z czasem ulegały fonetycznym odchyleniom. Dużą frekwencją cechowały się również hybrydy (powstałe na bazie języka niemieckiego i polskiego formantu), wśród których znalazły się liczne całkowite kalki [Pacuła, 2010, s. 28].

Neosemantyzmy to wyrazy istniejące już w języku, którym nadano nowe znaczenie. Oprócz pierwotnego i dosłownego znaczenia przyjmują one znaczenie dodatkowe i przenośne, co sprawia, że stają się wieloznaczne. Nie powstają one przypadkowo, lecz są celowym zabiegiem użytkowników języka. Wyrazy te służą potrzebom nominacyjnym (jeśli istnieje potrzeba nazwania nowo wyodrębnionego elementu rzeczywistości) lub ekspresyjnym (jeśli istnieje konieczność wyrażenia swojego stosunku uczuciowego do przedmiotu lub jego oceny) [Przybylska, 2003, s. 171]. Neosemantyzmy są najczęściej efektem metaforyzacji, metonimizacji, generalizacji lub kondensacji⁴. Danuta Wesołowska zauważa, że niektóre wyrazy ulegają dwustopniowej neosemantyzacji, tj. wyraz otrzymuje drugie, a następnie trzecie znaczenie, utworzone na podstawie podobieństwa funkcji przenośnej, nawiązując do znaczenia drugiego. Takie neosemantyzmy stanowią jednak mniejszość [Wesołowska, 1978, s. 86].

W dalszej części artykułu zostaną przedstawione neosemantyzmy wyekscerpowane ze wspomnień obozowych byłych więźniów Majdanka. Baza materiałowa

³ Jest to pewnego rodzaju uproszczenie w klasyfikowaniu słownictwa obozowego. Należy mieć na uwadze, że wiele neologizmów, sprawiających wrażenie polskojęzycznych, stanowi kalki (zapożyczenia) z niemieczyny.

⁴ Stanisław Kania podkreśla, że w obrębie neosemantyzmów wyróżnić można: „[...] nazwy przedmiotów, których znaczenie rozszerzyło się ze względu na podobieństwo dwóch desygnatów. [...] Nazwy osób i przedmiotów, które przypadkowo mają tę samą postać ze względu na wielofunkcyjność sufiksów. [...] Wyrazy o charakterystycznym nacechowaniu ekspresywnym, które często są produktem gwar środowiskowych” [Kania, 1984, s. 138]. Danuta Buttler podzieliła zmiany znaczeniowe na trzy typy i wyróżniła: zmiany odnośności przedmiotowo-logicznej wyrazów (zawężenie znaczeń, rozszerzenie znaczeń, przeniesienie nazw), degradację i meliorację znaczenia wyrazów oraz zmiany o podłożu wewnątrzsystemowym [Buttler, 1978, s. 49–248].

jest obszerna, powstała w wyniku ekscerpowania słownictwa z wielu źródeł – publikowanych i niepublikowanych, tak pisanych (siedem tekstów wspomnieniowych), jak i mówionych (pięć nagrań audio i wideo) (zob. wykaz źródeł na końcu artykułu). Źródła dobierane były według kryterium chronologicznego, w myśl którego najbardziej wartościowe teksty pochodzą z czasów jak najbliższych okresowi drugiej wojny światowej (najstarsze teksty pisane pochodzą z 1944 roku, nagrania audio były realizowane przez Państwowe Muzeum na Majdanku od roku 1977, nagrania wideo od 1987 roku). Kolejne kryterium, narodowościowe, dotyczy pochodzenia autora wspomnień i języka, w którym te wspomnienia zostały utrwalone. Pod uwagę brane były wyłącznie teksty napisane lub nagrane w języku polskim, których autorami byli Polacy. Przy doborze źródeł istotne było także to, że Majdanek był jedynym (lub głównym) obozem, w którym autor wspomnień przebywał. Celem był opis materiału językowego pochodzącego z jednego miejsca.

Materiał będzie prezentowany według grup semantycznych w celu lepszego zobrazowania rzeczywistości panującej w lagrze. Wyróżniono następujące grupy tematyczne: „nazwy osób”, „nazwy miejsc”, „nazwy tortur, kar i sposobów znęcania się nad więźniami”, „nazwy narzędzi tortur” oraz „nazwy odzieży”. W obrębie tych grup można odnaleźć neosemantyzyzmy powstałe na zasadzie metonimii, metafory oraz poprzez konkretyzację i zawężenie znaczenia. Ponadto niektóre z tych wyrazów mają silne nacechowanie ekspresywne.

W opracowaniu wykorzystano metodę słownikową polegającą na sprawdzeniu znaczenia poszczególnych leksemów w słownikach, co dało podstawę do ustalenia, czy dany wyraz można uznać za neosemantyzyzm. Wykorzystano następujące słowniki: *Słownik języka polskiego* pod redakcją Witolda Doroszewskiego [SJPD], internetowy *Słownik języka polskiego PWN* [SJP PWN] oraz internetowy *Wielki słownik języka polskiego* pod redakcją Piotra Źmigrodzkiego [WSJP]. Wymienione słowniki nie są jednak równoważne pod względem chronologicznym – najbliższy omawianej leksyce jest słownik pod redakcją Witolda Doroszewskiego, zapisy we współczesnych słownikach mogą jedynie poświadczać utrwalenie jakiegoś znaczenia. Przedwojenne słowniki ogólne polszczyzny nie odnotowują sensów obecnych w języku obozowym. Definicje neosemantyzyzmów używanych w obozie na Majdanku zostały w przeważającej mierze podane na podstawie kontekstu (cytatu) z analizowanych wspomnień obozowych. Prezentowane w artykule jednostki uznano za neosemantyzyzmy obozowe, ponieważ albo znaczenie obozowe danego wyrazu nie ma poświadczenia w słownikach ogólnych polszczyzny, albo też znaczenie jest podawane ze wskazaniem na jego sens przynależący do mowy obozowej, więźniarskiej.

2. NAZWY OSÓB

W leksyce obozowej pojawiły się liczne nazwy osób, odnoszące się zarówno do załogi lagru, jak i do więźniów. Ze względu na to, że załoga lagru wyróżniała się na tle wszystkich osób przebywających w obozie swoim wyglądem, ubiorem oraz zachowaniem, budziła u więźniów liczne skojarzenia.

wrona⁵

1. Znaczenie:
  - obozowe: ‘nadzorczyńi obozowa’;
  - prymarne: ‘ptak podobny do kruka’⁶ [SJPD; WSJP].
2. Przykłady użycia: *Teraz przychodzą „wrony” – tak przeżywałyśmy swoje aufzetorki z powodu chodzenia ich stale w czarnych pelerynach z kapturami* [IL, s. 4]; *Nareszcie zjawiała się jakaś „wrona” i szef pracy.* [IL, s. 1]; *Już apel przeliczony [...], „wrony” zeszyły do kancelarii...* [IL, s. 4].
3. Motywacja semantyczna: podobieństwo w wyglądzie oraz w zachowaniu się nadzorczyńi obozowych do wron.
4. Mechanizm: przeniesienie znaczenia na zasadzie metafory.
5. Komentarz: w związku z tym, że nadzorczyńie w obozie chodziły w czarnych ubraniach, nazywano je *wronami*, ponieważ tak nazywane ptaki są czarne; ponadto peleryny, które te kobiety miały na sobie, mogły budzić skojarzenia ze skrzydłami ptaka; przeniesienie znaczenia odbyło się na zasadzie metafory, na podstawie cech wyglądu dwóch desygnatów: kobiet w pelerynach i wron; warto dodać, że wrona jako ptak kojarzy się często negatywnie i tajemniczo; nadzorczyńie obozowe mogły być do tych ptaków porównywane także ze względu na swoje zachowanie – zbierały się (zlatywały jak wrony), krzyczały na więźniów (krakały) i powodowały zamęt; neosemantyzm ten jest nacechowany ekspresywnie; w obozie funkcjonowały także inne określenia nadzorczyńi: *aufzejerka*, *aufzetorka*, *ausejerka*, *auzjerka*.

pasiak

1. Znaczenie:
  - obozowe: ‘więzień obozu koncentracyjnego’;
  - prymarne: ‘wełniana lub lniana tkanina w poprzeczne pasy; też: wyrób z tej tkaniny; strój ludowy w paski’; ‘ubranie w pasy noszone przez więźniów hitlerowskich obozów koncentracyjnych’ [SJPD; SJP PWN; WSJP].

⁵ Układ objaśnień (informacji) dla poszczególnych przykładów (swego rodzaju haseł słownikowych) został zaproponowany przez jednego z recenzentów artykułu, za którą to propozycję bardzo dziękuję. Wyrażam też wdzięczność za pozostałe, bardzo przydatne uwagi.

⁶ SJP PWN notuje też w innym znaczeniu, związanym z drugą wojną światową jako: daw. ‘pogardliwie o godle hitlerowskiej Rzeszy’.

2. Przykłady użycia: „*Pasiak*” wyczytuje nazwiska [DBM, s. 58]; [...] zwraca się do nas po polsku siedzący za stołem „*pasiak*” [DBM, s. 59].
3. Motywacja semantyczna: ubranie w pasy (nazywane *pasiakiem*), które nosili więźniowie i które było nieodłącznym, charakterystycznym elementem ich garderoby, stało się nazwą osoby osadzonej w lagrze.
4. Mechanizm: przeniesienie nazwy na zasadzie metonimii.
5. Komentarz: strój w pasy noszony przez więźniów (nazywany w obozie *pasiakiem*) stał się jednocześnie nazwą osoby, która go nosiła; *pasiasty* strój był charakterystyczną częścią ubioru, z którą kojarzeni są więźniowie obozów koncentracyjnych; na zasadzie metonimii nazwa części (ubrania) stała się nazwą całości (człowieka noszącego to ubranie).

Komisja (pisownia oryginalna, wielką literą)

1. Znaczenie:
  - obozowe: ‘grupa osób składająca się z SS-manów i lekarzy, którzy przeprowadzali selekcję więźniów’;
  - prymarne: ‘zespół osób powołanych do wykonania określonych zadań; posiedzenie takiego zespołu’ [SJPD; SJP PWN; WSJP].
2. Przykład użycia: [...] *na II pole przybyła „Komisja” złożona z 2-ch SS-manów, lekarzy więźniów z rewiru i Lagertestra dla przeprowadzenia selekcji* [WW, s. 17].
3. Motywacja semantyczna: podobieństwo grupy osób składającej się z władz obozowych do innej grupy powołanej w określonym celu.
4. Mechanizm: onimizacja (użycie nazwy pospolitej w funkcji nazwy własnej).
5. Komentarz: znaczenie obozowe wyrazu *Komisja* odnosi się do grupy osób realizujących konkretny cel związany z eksterminacją ludności; celem *Komisji* w obozie koncentracyjnym była szybka, ale z reguły niedokładna i niesprawiedliwa selekcja więźniów; *komisja* ta nie miała stałego składu i nie była powoływana w sposób oficjalny/formalny; ponadto grupa ta kierowała ludzi na śmierć, a więc znaczenie obozowe słowa *Komisja* kryło w sobie okrucieństwo oraz brutalność; w określeniu tym wyraża się także gorzko-ironiczny stosunek do osób z tej grupy.

Warszawa

1. Znaczenie:
  - obozowe: ‘grupa więźniów, którzy zostali przetransportowani na Majdanek z Warszawy’;
  - prymarne: ‘stolica Polski’; ‘miasto w Polsce’ [SJPD].
2. Przykład użycia: *A po dwu tygodniach Warszawę przerzucono znowu do innego bloku* [IL, s. 5].
3. Motywacja semantyczna: styczeńność obu desygnatów (ludzi i miasta) polegająca na powiązaniu z tym samym miastem – Warszawą.

4. Mechanizm: przeniesienie nazwy na zasadzie metonimii.
5. Komentarz: nazwa miasta stała się nazwą określonej grupy osób, która została z tego miasta przetransportowana do obozu; był to efekt naturalnej potrzeby skrótowego mówienia przez więźniów oraz nazwania nowego desygnatu, związanego z nowymi realiami.

transport

1. Znaczenie:
  - obozowe: ‘grupa ludzi przywiezionych danego dnia do obozu, najczęściej z jednego miejsca’;
  - prymarne: ‘konwojowana grupa ludzi’ [SJPD; SJP PWN].
2. Przykład użycia: *Było sporo Polaków, prawie cały nasz transport ten niewielki mieszkał w tym bloku...* [AG, 8:35].
3. Motywacja semantyczna: podobieństwo desygnatów związane z ruchem – zmianą miejsca, podróżą.
4. Mechanizm: zawężenie znaczenia wyrazu.
5. Komentarz: słowo *transport* w znaczeniu obozowym mogło odnosić się nawet do małych grup lub pojedynczych osób; chodziło o powiązanie więźniów wspólnym dla nich elementem – wszyscy, którzy przyjechali tym samym pociągiem lub przyszedli w jednej kolumnie, byli nazywani *transportem*; słowo *transport* dosyć często dookreślane było przez więźniów przymiotnikiem lub zaimkiem, np. *transport warszawski, nasz transport, wasz transport, ich transport, tamten transport*; w obozie *transport* zawężił więc swoje znaczenie i odnoszono to słowo wyłącznie do określonej grupy osób przywiezionej z konkretnego miejsca i danego dnia; znaczenie obozowe wyrazu związane jest z tym, że transporty te przywożone były do lagru, nie do jakiegokolwiek innego miejsca.

3. NAZWY MIEJSC

Nazwy miejsc stanowią istotną grupę tematyczną słownictwa obozowego. W grupie tej szczególnie mocno zaznaczają się leksemy opisujące przestrzenie, budowle i lokale celowo powstałe czy funkcjonujące w celu uciskania więźniów lub zintensyfikowania terroru.

gołębnik

1. Znaczenie:
  - obozowe: ‘wieżyczka strażnicza’;
  - prymarne: ‘domek dla domowych gołębi’ [SJPD; SJP PWN; WSJP].
2. Przykład użycia: [...] *ale jego zastrzelili z gołębnika, gdzieś ktoś podpatrzył i zastrzelili* [...] [RS, 14:20].

3. Motywacja semantyczna: asocjacje wizualne, skojarzenie wyglądu obu desygatów.
4. Mechanizm: przeniesienie znaczenia na zasadzie metafory.
5. Komentarz: podobieństwa między desygnatami można doszukiwać się przede wszystkim w tym, że wieżyczka strażnicza, podobnie jak gołębnik w znaczeniu prymarnym, znajdowała się na wysokości, na drewnianej konstrukcji; gołębniki najczęściej montowano na wysokim słupie lub palu; podobnie wieżyczki dla załogi SS znajdowały się na drewnianych słupach, a do wnętrza wchodziło się np. po drabinie.

bocian

1. Znaczenie:
  - obozowe: ‘wieżyczka strażnicza’;
  - prymarne: ‘duży czarno-biały ptak przelotny, brodzący, o długich czerwonych nogach i długim dziobie’ [SJPD; SJP PWN; WSJP].
2. Przykład użycia: *Drugiego listopada przed południem na bocianach [wieżach – przyp. red.] ustawiono ciężkie karabiny maszynowe [...] [KC, s. 41].*
3. Motywacja semantyczna: asocjacje wizualne, podobieństwo w wyglądzie desygatów.
4. Mechanizm: przeniesienie znaczenia na zasadzie metafory.
5. Komentarz: znaczenie wtórne obecne było już w okresie drugiej wojny światowej, lecz nie odnosiło się do realiów obozowych; występowało w stosunku do wojska, statków czy więzień jako nazwanie usytuowanej wysoko platformy; język obozowy zaadaptował istniejący już sens sekundarny (metaforyczny) i dopasował użycie leksemu do realiów lagrowych.

ruszt

1. Znaczenie:
  - obozowe: ‘umiejscowione w rowach podwozia lub szyny, na których kładziono trupy i je podpalano’;
  - prymarne: ‘konstrukcja stosowana do fundamentów, stropów, dachów’; ‘metalowa kratka umieszczona nad paleniskiem, służąca do pieczenia potraw’ [SJPD; WSJP].
2. Przykład użycia: [...] *olbrzymie doły, na których dnie ułożone były podwozia ciężarówek, względnie szyny. Na te „ruszty” rzucono trupy, oblewano benzyną i podpalano [KT, s. 48].*
3. Motywacja semantyczna: asocjacje wizualne, podobieństwo w wyglądzie i przeznaczeniu przedmiotów.
4. Mechanizm: przeniesienie znaczenia na zasadzie metafory.
5. Komentarz: przeniesienie znaczenia zaszło na podstawie podobieństwa w wyglądzie i przeznaczeniu obu desygatów; podobieństwo w przeznaczeniu obu desygatów związane jest z tym, że coś na nich palono, pieczono; oba

desygnaty są też do siebie podobne wizualnie: składają się m.in. z kratki – powierzchni, na której coś się piecze; kratka w *ruszcie* (w znaczeniu obozowym) zbudowana była z szyn lub podwozia, a więc z innych materiałów niż w normalnych, codziennych warunkach; *ruszt* był duży i palono na nim przede wszystkim zwłoki więźniów, które z różnych powodów nie mogły być spalone w krematorium (na początku funkcjonowania obozu, gdy krematorium jeszcze nie działało lub w późniejszym czasie, gdy nie nadążało ono z paleniem zwłok).

piątka

1. Znaczenie:
  - obozowe: ‘blok nr 5’;
  - prymarne: ‘cyfra oznaczająca liczbę 5’; ‘to, co jest oznaczone liczbą 5’ [SJPD; SJP PWN].
2. Przykłady użycia: *Na „piątce” mieszkamy tydzień. I znowu apel trwa godzinny [...] [DBM, s. 70]; I taki Żydek stał [...] to był blokowy piątki – Żyd [...] [RS, 6:10]; I ten blokowy z piątki zapytał, kto ze Stanisławowa [RS, 6:40].*
3. Motywacja semantyczna: numer umieszczony na budynku stał się używaną przez więźniów nazwą tego budynku – nazwa części desygnatu stała się nazwą całości.
4. Mechanizm: przeniesienie nazwy na zasadzie metonimii.
5. Komentarz: numer nadany budynkowi i widniejący na zawieszonej na nim tabliczce oznaczał go i wyróżniał od pozostałych, w związku z tym *piątka* stała się drugim określeniem używanym w odniesieniu do tego obiektu, obok *bloku numer 5*.

4. NAZWY TORTUR, KAR I SPOSOBÓW ZNEĆCANIA SIĘ NAD WIĘŹNIAMI

W obozie koncentracyjnym nie było dnia, w którym więźniowie nie byliby torturowani i karani. Nie powinien zatem dziwić fakt, że liczna grupa wyrazów odnosi się właśnie do realiów związanych ze znećcaniem się nad osadzonymi, zachowując swoje „niewinne brzmienie”. Są to: *numer*, *trenować* oraz *operacja* i *zabawa*. Wyrazy te miały metaforyczne znaczenia już przed drugą wojną światową, lecz żaden z nich nie stanowił wówczas „kamufażu” dla nazwy bestialskiej, okrutnej czynności, której celem było wyniszczenie drugiego człowieka w obozie koncentracyjnym. W obozie dokonała się konkretyzacja tych metaforycznych znaczeń. Ze względu na to, że słowa te uzyskały obozowe znaczenie, zostały włączone do bazy materiałowej.

Umieszczone w tej kategorii wyrazy dotyczą czynności wykonywanych przez ludzi, ale są to głównie rzeczowniki i tylko jeden czasownik. Do neosemantyzacji doszło poprzez odniesienie czynności wykonywanych w obozie do tych wykonywanych poza obozem. Typowym mechanizmem zachodzącym w języku oprawców, a następnie także i więźniów, było kamuflowanie tortur fizycznych poprzez używanie wyrazów zupełnie niekojarzących się z tymi czynnościami.

numer

1. Znaczenie:
  - obozowe: ‘czynność wykonywana przez SS-manów, mająca na celu wyrządzenie krzywdy więźniowi, tortury fizyczne’;
  - prymarne: ‘element programu artystycznego, np. widowiska, koncertu’; ‘zaskakujący postęp, działanie zaskakujące swoją nietypowością albo sprytem’ [SJPD; SJP PWN; WSJP].
2. Przykłady użycia: *Ulubionym numerem esesmanów jest robienie z Żyda tak zwanego worka bokserkiego* [JP, s. 14]; *Drugim stale praktykowanym numerem esesmanów jest kopanie Żydów nogą w ciężkim bucie [...]* [JP, s. 14].
3. Motywacja semantyczna: analogiczność procesów, skojarzenia związane ze sposobem wykonywania określonej czynności.
4. Mechanizm: konkretyzacja znaczenia metaforycznego.
5. Komentarz: zajęcie SS-manów, mające na celu publiczne upokorzenie i zadziaływanie na szkodę więźnia, skojarzone zostało z punktem programu artystycznego; SS-mani wystawiali pewnego rodzaju przedstawienie przed więźniami, celem tego przedsięwzięcia było pobicie więźnia i pokazanie, co czeka tych, którzy nie będą im posłuszni; znaczenie obozowe *numeru* skrywa w sobie zadawany drugiemu człowiekowi ból; znaczenie prymarne zdecydowanie nie zawiera tego typu treści.

trenować

1. Znaczenie:
  - obozowe: ‘bić więźnia, znęcać się nad więźniem w obozie, sprawdzać jego wytrzymałość na zadawany ból’;
  - prymarne: ‘wykonywać wielokrotnie jakąś czynność, aby nabrać w niej wprawy’ [SJPD; SJP PWN; WSJP].
2. Przykłady użycia: *Wypasiony morderca hitlerowski „trenuje” w ten sposób około piętnastu minut* [JP, s. 14]; *[...] jeden musi trzymać drugiego z tyłu za kołnierz, a esesman trenuje [...] na twarzy tego trzymanego Żyda* [JP, s. 14].
3. Motywacja semantyczna: analogiczność procesów⁷, skojarzenia związane ze sposobem wykonywania określonej czynności.

⁷ Danuta Wesołowska wskazała analogiczność procesów jako jedną z cech przenośnych [Wesołowska, 1978, s. 103].

4. Mechanizm: konkretyzacja znaczenia.
5. Komentarz: znaczenie obozowe słowa *trenować* odnosi się do znęcania się przez władze obozowe nad więźniami, upokarzania oraz torturowania ich, co w niedługim czasie prowadziło najczęściej do śmierci osadzonych; *trenować* w tym znaczeniu może także odnosić się do pewnej regularności, powtarzalności (podobnie jak trenowanie w znaczeniu prymarnym – również powinno być regularne), czegoś będącego stałym elementem życia obozowego – SS-man codziennie w ramach „treningu”, aby nie wyjść z wprawy, bił przez 15 minut więźnia.

operacja

1. Znaczenie:
  - obozowe: ‘zajęcie polegające na krzywdzeniu więźnia’;
  - prymarne: ‘zabieg chirurgiczny polegający na przecięciu skóry i dotarciu do chorego narządu w celu przywrócenia mu prawidłowych czynności lub jego usunięcia’; ‘ogół działań bojowych prowadzonych dla osiągnięcia określonego celu, zbrojna akcja o charakterze specjalnym’ [SJPD; SJP PWN; WSJP].
2. Przykłady użycia: *Gdy stwierdzono śmierć, przerwano operację oblewania ofiary. Oto „humanitarne” leczenie chorych* [JP, s. 17]; *Rezultat takiej „operacji” kultury zachodnioeuropejskiej wielkiego narodu germańskiego jest taki, że nieszczęśliwy ma połamane żebra [...]* [JP, s. 14]; *Ból jest tak straszny, że ludzie po tej morderczej operacji konają w okropnych męczarniach* [JP, s. 14].
3. Motywacja semantyczna: analogiczność procesów, skojarzenia związane ze sposobem wykonywania określonej czynności.
4. Mechanizm: konkretyzacja znaczenia metaforycznego.
5. Komentarz: zarówno prymarne, jak i obozowe znaczenie słowa *operacja* związane jest z zaplanowanym działaniem; *operacją* w znaczeniu obozowym ironicznie nazywano znęcanie się nad więźniem ze względu na pewną celowość działań i świadome przeprowadzenie określonych czynności; w znaczeniu obozowym pod pozornie neutralnie brzmiącym słowem *operacja* kryła się bestialska kara dla więźnia, zaplanowana i celowa, np. bicie przez określony czas, torturowanie do utraty przytomności.

zabawa

1. Znaczenie:
  - obozowe: ‘tortury przeprowadzane przez kapo na więźniach’;
  - prymarne: ‘wszelkie czynności bawiące, cieszące kogo, pozwalające przyjemnie spędzać czas’ [SJPD; SJP PWN; WSJP].
2. Przykłady użycia: *Byłem [...] świadkiem „zabawy” capowców na osobie jednego z Cyganów na naszym polu* [WW, s. 14]; *Thuman uznał, że ta zabawa się już przedłuża, bo tu posty patrzą, więc koniec* [FJ, 17:22].

3. Motywacja semantyczna: analogiczność procesów, skojarzenia związane z celem wykonywania określonej czynności.
4. Mechanizm: konkretyzacja znaczenia metaforycznego.
5. Komentarz: zabawa w znaczeniu prymarnym oznacza ciąg wykonywanych przez kogoś czynności, które mają na celu spędzenie czasu w miły sposób; jest to także sposób zorganizowania sobie czasu, zajęcia się czymś; w realiach obozowych *zabawą* było znęcanie się nad więźniami, prowadzące najczęściej do ich śmierci; oprawcy postrzegali katowanie osadzonych jako zwykłą czynność, którą należy wykonać w ramach pracy, jednak niektórym sprawiało to dodatkową przyjemność – traktowali oni dręczenie drugiego człowieka jako formę rozrywki, podczas której należało wykazać się kreatywnością (w tym wypadku chodziło o modyfikację tortur); władze obozowe powierzały nadzorowanie więźniów specjalnie dobieranym osobom – najczęściej kryminalistom, którzy podobnie jak kapo nie mieli większych skrupułów w wyrządzaniu krzywdy innym; *zabawa* (w znaczeniu wtórnym) osób pełniących funkcję kapo nie ma nic wspólnego z prymarnym znaczeniem tego słowa; jednostka ta została uznana za neosemantyzm, ponieważ w obozie uzyskała niespotykane wcześniej znaczenie związane z poniżaniem, torturowaniem i doprowadzaniem do śmierci drugiego człowieka, jak to zostało już wcześniej podkreślone.

5. NAZWY NARZĘDZI TORTUR

W zgromadzonym materiale pojawiło się kilka nazw związanych z wymierzaniem kar i biciem osadzonych. Przedmioty będące narzędziami tortur, przy użyciu których SS-mani wymierzali więźniom surowe kary, to *koza*, *fortepian* i *termometr*.

koza

1. Znaczenie:
  - obozowe: ‘blat, na którym wymierzano kary, przyrząd, na którym bito więźnia’;
  - prymarne: ‘zwierzę hodowlane o krótkiej sierści, charakterystycznej brodzie, wygiętych do tyłu rogach i nogach zakończonych kopytami’; ‘miejsce, w którym przebywają osoby odbywające karę pozbawienia wolności’; ‘kara aresztu, więzienia’ [SJPD; SJP PWN; WSJP].
2. Przykład użycia: *Zresztą do dziś jest na Majdanku ta koza – stółek, na którym wymierzano te kary* [AG, 23:15].
3. Motywacja semantyczna: asocjacje wizualne, skojarzenie wyglądu desygnatów.
4. Mechanizm: przeniesienie znaczenia na zasadzie metafory.

5. Komentarz: *kozę* stanowił przedmiot przypominający wysoki stołek lub specjalną ławkę, na której wymierzano kary, osadzony na czterech nogach, skąd mogło się wziąć odniesienie do zwierzęcia (kozy) na zasadzie podobieństwa w wyglądzie; prawdopodobnie obiekt ten nazywany był także *kozlem* (podobnego określenia używa się w stosunku do przedmiotu, przez który przeskakuje się podczas zajęć z wychowania fizycznego) [Państwowe Muzeum na Majdanku, b.d., *Kary i szykany*].

fortepian

1. Znaczenie:
  - obozowe: ‘błat z podnóżkiem, na którym wymierzano kary, przyrząd, na którym bito więźnia’;
  - prymarne: ‘instrument muzyczny’; ‘przeszkoda na wyścigach kawaleryjskich’ [SJPD; SJP PWN; WSJP].
2. Przykłady użycia: [...] *dostawał na fortepianie wypłatę na wieczór. Fortepian to był taki specjalny przyrząd do bicia, który przeżył nogi, prawda, przechylone było ciało w przód, esman trzymał za głowę, a drugi esman bił pejczem* [...] [MG-2, 10:50]; *Tu taki był, taki fortepian zwany, to wszyscy też pewnie wiedzą, na którym wymierzano kary* [TC, 13:55]; *Przy tym hydrancie był taki basen, no i tam się gościa po jakichś porcjach tych batów topiło, żeby otrzeźwiał, no i dawaj z powrotem na ten fortepian* [...] [TC, 14:05].
3. Motywacja semantyczna: asocjacje wizualne, podobieństwo w wyglądzie desygnatów.
4. Mechanizm: przeniesienie znaczenia na zasadzie metafory.
5. Komentarz: *fortepian* stanowił w zasadzie inne określenie desygnatu nazywanego w obozie *kozą*; niektóre wersje tzw. *fortepianów* (*kóz*) miały podnózek, na którym więzień klęczał, a reszta ciała leżała na blacie – stołku; wersja z podnóżkiem wyglądem mogła bardziej przypominać instrument muzyczny (*fortepian*) ze stojącym obok siedziskiem dla muzyka; podnózek, na którym więzień klęczał lub stał, mógł też przypominać swoim wyglądem klawiaturę fortepianu – element konstrukcji osadzony niżej niż zasadnicza część urządzenia; być może wersja z podnóżkiem częściej nazywana była *fortepianem*, lecz źródła nie wskazują na to jednoznacznie.

termometr

1. Znaczenie:
  - obozowe: ‘pałka służąca do bicia’;
  - prymarne: ‘przyrząd do mierzenia temperatury’ [SJPD; SJP PWN; WSJP].
2. Przykład użycia: *Kapo zwykli byli stać w środku i rzucać palki, które nazywaliliśmy „termometrami” między nogi biegnących* [...] [MG-1, s. 38].
3. Motywacja semantyczna: asocjacje wizualne, podobieństwo w wyglądzie obu desygnatów.

4. Mechanizm: przeniesienie znaczenia na podstawie metafory.
5. Komentarz: pałka służąca do bicia więźniów przypominała z wyglądu duży, prosty termometr; podobieństw można doszukać się także w funkcji pałek zwanych *termometrami* – nie tylko dotykały one ciała jak termometr, ale również mogły coś odmierzać, w tym wypadku moment przeskoczenia przez przedmiot, np. co kilka metrów więzień musiał wykonać skok przez rzuconą pałkę (*termometr*).

Do nazwy narzędzia tortur, jakim jest *fortepian*, odnosi się pytanie postawione w tytule niniejszego artykułu: *Ile batów dostałeś na fortepianie?* W tym wypadku chodzi o to, ile razy uderzono osobę leżącą na specjalnie przygotowanym blacie, zwanym *fortepianem*. Warto podkreślić, że często liczba uderzeń była ustalana przed wykonaniem kary, a więc nie była przypadkowa. Więzień wiedział, że za chwilę dostanie np. 25 batów. Często jednak liczbę tę zwiększano już w trakcie wymierzania kary. Niemiec mógł zdecydować, że osadzony otrzyma dodatkowe *baty* na przykład za to, że krzyczy w trakcie wymierzania kary lub przeciwnie – za to, że nie krzyczy. Więzień mógł zostać pobity również za kogoś innego. Takie zachowanie ze strony SS-manów miało charakter propagandowy i niejako prewencyjny, a jego celem było zniechęcenie więźniów do stawiania oporu.

6. NAZWY ODZIEŻY

W mowie więźniów funkcjonowały również neosemantyzmy odnoszące się do odzieży.

łódka

1. Znaczenie:
  - obozowe: ‘drewniany but, który więzień nosił w obozie’;
  - prymarne: ‘mała łódź’⁸ [SJPD; SJP PWN; WSJP].
2. Przykład użycia: *Otrzymaliśmy buty drewniane, takie żłobione, popularnie nazywane łódki* [AG, 5:38].
3. Motywacja semantyczna: asocjacje wizualne, podobieństwo desygnatów pod względem kształtu.
4. Mechanizm: przeniesienie znaczenia na zasadzie metafory.
5. Komentarz: but więźnia swoim kształtem przypominał łódkę; mała łódź służąca do pływania (czyli w swoim prymarnym znaczeniu) jest odpowiednio wygięta na dwóch końcach (odpowiednio zakończona), na środku ma specjalne miejsce, w którym siedzi osoba wiosłująca; buty noszone przez więźniów

⁸ Inne znaczenie tego wyrazu to ‘techn. czółenko tkackie, czółenko w maszynie do szycia’; ‘po-
dłużny dekolt w bluzkach i sukniach damskich’.

również były wygięte i zaokrąglone na końcach; w środku także było specjalne wgłębienie i miejsce, lecz w tym wypadku na stopę; poprzez podobieństwo w wyglądzie (ściślej w kształcie) obu desygnatów doszło do neosemantyzacji; ponadto buty więźniów, podobnie jak małe łodzie w znaczeniu prymarnym, wykonane były z tego samego materiału – drewna; *łódki* w znaczeniu obozowym nie były wygodne, często uciskały stopy, były niedopasowane rozmiarem i zdecydowanie utrudniały poruszanie się.

dyby

1. Znaczenie:
  - obozowe: ‘buty dłubane w drzewie’;
  - prymarne: ‘kłody z otworami, w które dawniej zakuwano ręce i nogi więźnia’ [SJPD; SJP PWN; WSJP].
2. Przykład użycia: *Nas... ubrali w dyby. Dyby to znaczy takie buty dłubane w drzewie [...] kaleczyły [one – przyp. J.S.] nogi [FJ, 28:32].*
3. Motywacja semantyczna: podobieństwo w przeznaczeniu/funkcjonowaniu desygnatów.
4. Mechanizm: przeniesienie znaczenia na zasadzie metafory.
5. Komentarz: dyby (w znaczeniu prymarnym, jako narzędzie kary) unieruchamiały umieszczoną w nich osobę w niewygodnej pozycji; *dyby* w znaczeniu obozowym również w pewien sposób unieruchamiały osobę, która miała je na sobie – poruszanie się w drewnianych butach zwanych *dybami* było utrudnione i dodatkowo powodowało skaleczenia oraz urazy stóp, co uniemożliwiało więźniom swobodę ruchu, zapobiegało ucieczkom; podobieństwo pomiędzy tymi dwoma przedmiotami dostrzec można w ich funkcjonowaniu – użytkowaniu obu przedmiotów, o których mowa; *dyby* w znaczeniu obozowym, podobnie jak autentyczne dyby, były niewygodne, kaleczyły stopy, powodowały ból, więźniów mógł traktować ich noszenie jako formę tortury, unieruchomienia, pragnął się z nich jak najszybciej oswobodzić.

pasiak

1. Znaczenie:
  - obozowe: ‘strój więźnia z namalowanymi na nim charakterystycznymi pionowymi pasami’;
  - prymarne: ‘wełniana lub lniana tkanina w poprzeczne pasy; też: wyrób z tej tkaniny; strój ludowy w paski’; ‘ubranie w pasy noszone przez więźniów hitlerowskich obozów koncentracyjnych’⁹ [SJPD; SJP PWN; WSJP].

⁹ SJPD, SJP PWN oraz WSJP notują ten wyraz i definiują go, odnosząc do realiów hitlerowskich obozów koncentracyjnych, co potwierdza, że *pasiak* jest neosemantyzmem charakterystycznym dla języka obozowego.

2. Przykłady użycia: [...] *przyszedeł nasz blok SS-man z dwoma więźniami w pasiakach* [WW, s. 5]; [...] *wracali obłąkani więźniowie na bloki [...] w podartych pasiakach* [WW, s. 17].
3. Motywacja semantyczna: asocjacje wizualne, podobieństwo w wyglądzie obu desygnatów.
4. Mechanizm: konkretyzacja znaczenia.
5. Komentarz: pasiak w znaczeniu prymarnym oznacza element stroju ludowego, na którym widoczne są pasy najczęściej w różnych kolorach; *pasiak* w znaczeniu obozowym także stanowi ubranie w pasy, lecz w tym wypadku są to konkretnie piżama lub płaszcz pomalowane w niebieskie lub granatowe pasy, noszone wyłącznie przez więźniów obozów koncentracyjnych.

7. PODSUMOWANIE

Neosemantyzyzm stanowił istotny element mowy osób osadzonych w obozie koncentracyjnym na Majdanku. Tworzone były w celach nominatywnych, ponieważ w nowej dla więźniów rzeczywistości istniała silna potrzeba nazwania licznych przedmiotów, zjawisk oraz miejsc. Odzwierciedlają one rzeczywistość Majdanka. Neosemantyzyzm omówione w niniejszym artykule tworzą następujące grupy tematyczne: „nazwy osób” (*wrona, Komisja, Warszawa, transport, pasiak*), „nazwy miejsc” (*gołębnik, bocian, ruszt, piątka*), „nazwy tortur, kar i sposobów znęcania się nad więźniami” (*numer, trenować, operacja, zabawa*), „nazwy narzędzi tortur” (*koza, fortepian, termometr*) oraz „nazwy odzieży” (*łódka, dyby, pasiak*).

W języku obozowym pojawiają się tak zwane słowa niewinne, które poza lagrem często nazywały neutralne sytuacje oraz zwyczajne obiekty, w przestrzeni obozowej nabierały zaś innego, często pejoratywnego sensu (*ruszt*). Brutalne kary, znęcanie się nad więźniami i tortury kamuflowane były pod niewinnie brzmiącymi słowami (*zabawa*). Same przedmioty zazwyczaj częściowo lub całkowicie traciły kontakt ze swoim przeznaczeniem i funkcją, w związku z czym ich nazwy musiały zmienić swój zakres lub treść, by odpowiadały nowym realiom i rolom (*fortepian*).

Warto zaznaczyć, że powstawaniu neosemantyzyzmu obozowych towarzyszyła potrzeba ekspresji językowej, wyrażenia swojego stosunku do otaczającego świata. Rzeczywistość obozowa była przepełniona brutalnością, okrucieństwem i strachem więźniów o własne życie. Bestialstwo nadzorczyń (nazywanych *wronami*) wobec więźniów powodowało negatywny stosunek osadzonych do tych kobiet. Przez to zrodziło się jedno ze skojarzeń, związane ze stereotypem wrony jako ptaka zwiastującego grozę, śmierć, zlatującego się do padliny, umiejącego polować na inne ptaki lub je odstraszać. Inną kwestią pozostaje skojarzenie

czarnych strojów nadzorczyń z umaszczeniem tego ptaka. Ironicznie zaś mówiono o znęcaniu się nad więźniami (*numer, operacja, zabawa, trenować*). Należy dodać, że niektóre neosemantyzmy nieco łagodziły tę trudną rzeczywistość (*fortepian, termometr*). Trzeba jednak pamiętać, że znaczenie obozowe tych słów odnosiło się tak naprawdę do grozy, bólu i śmierci, która była ukryta pod ich metaforycznym znaczeniem. Jednostki te bardzo dobrze odzwierciedlają realną rzeczywistość panującą w specyficznych, ekstremalnych warunkach, jakie stanowił obóz koncentracyjny na Majdanku.

Lagerszpracha na Majdanku zawierała neosemantyzmy powstałe poprzez przeniesienie znaczenia na zasadzie metonimii (np. *Warszawa*), na zasadzie metafory ze względu na podobieństwo wyglądu (np. *bocian, fortepian, koza, wrona*), poprzez zawężenie znaczenia (*transport, pasiak, numer, operacja, zabawa*).

ROZWIĄZANIA SKRÓTÓW

Skróty konwencjonalne

daw. – dawne

techn. – techniczne

Słowniki

SJPD – DOROSZEWSKI Witold, red., 1958–1969, *Słownik języka polskiego*, t. I–XI, Państwowe Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”, Warszawa.

SJP PWN – *Słownik języka polskiego PWN*, b.d., <https://sjp.pwn.pl/> (dostęp: 20.08.2022).

WSJP – ŻMIGRODZKI Piotr, red., b.d., *Wielki słownik języka polskiego*, <https://wsjp.pl/> (dostęp: 20.08.2022).

Źródła

a) teksty pisane:

DBM – BRZOSKO-MĘDRYK Danuta, 1975, *Niebo bez ptaków*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa.

IL – LIPIŃSKA Irena (komputeropis z rękopisu z roku 1965, ss. 21), Archiwum Państwowego Muzeum na Majdanku, VII. *Zbiór pamiątek, relacji i ankiet byłych więźniów*, sygn. VII-25.

JP – PFEFFER Jerzy, 1990, *Jak uciekłem z Majdanka*, Oficyna Wydawnicza „TOM”, Warszawa.

- KC – CZURYSZKIEWICZ Kamila, 2013, *Krwawa środa 3 listopada 1943 w pamięci świadków*, Państwowe Muzeum na Majdanku, Lublin.
- KT – TARASIEWICZ Krystyna, 1988, *My z Majdanka – wspomnienia byłych więźniarek pod redakcją i w opracowaniu Krystyny Tarasiewicz*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin.
- MG-1 – GRUDZIŃSKA Marta, 2011, *Majdanek: obóz w relacjach więźniów i świadków*, Państwowe Muzeum na Majdanku, Lublin.
- WW – WOJDA Waclaw, 1964, *Moje przeżycia w obozie na Majdanku* (maszynopis, ss. 49), Archiwum Państwowego Muzeum na Majdanku, VII. *Zbiór pamiętników, relacji i ankiet byłych więźniów*, sygn. VII M-90.

b) teksty audio i wideo:

- AG – GÓRSKI Adolf (nagranie audio, rok 1977), Archiwum Państwowego Muzeum na Majdanku, VIII. *Nagrania audio*, sygn. VIII-13.
- FJ – JACKIEWICZ Franciszek (nagranie wideo, rok 1987), Archiwum Państwowego Muzeum na Majdanku, XXII. *Zbiór nagrań audiowizualnych*, sygn. XXII-011.
- MG-2 – GANCARZ Michał (nagranie wideo, rok 1987), Archiwum Państwowego Muzeum na Majdanku, XXII. *Zbiór nagrań audiowizualnych*, sygn. XXII-1.
- RS – SIDORÓW Rudolf (nagranie wideo, rok 1995), Archiwum Państwowego Muzeum na Majdanku, XXII. *Zbiór nagrań audiowizualnych*, sygn. XXII-125.
- TC – CZAJKA Tadeusz (nagranie wideo, rok 1987), Archiwum Państwowego Muzeum na Majdanku, XXII. *Zbiór nagrań audiowizualnych*, sygn. XXII-2.

BIBLIOGRAFIA

- BUTTLER Danuta, 1978, *Rozwój semantyczny wyrazów polskich*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- JAGODA Zenon, KŁODZIŃSKI Stanisław, MASŁOWSKI Jan, WESOŁOWSKA Danuta, red., *Słownik oświęcimski. (Makieta)*, 1978, *A–B*, „Przegląd Lekarski”, nr 1, s. 80–94; 1984, *C–Ć*, „Przegląd Lekarski” nr 1, s. 62–67; 1985, *D*, „Przegląd Lekarski”, nr 1, s. 56–63; 1986, *E, Ł, Ż*, „Przegląd Lekarski”, nr 1, s. 45–60; 1987, *G*, „Przegląd Lekarski”, nr 1, s. 44–67; 1988, *H*, „Przegląd Lekarski”, nr 1, s. 24–46; 1989, *I–J*, „Przegląd Lekarski”, nr 1, s. 66–85; 1990, *L*, „Przegląd Lekarski”, nr 1, s. 77–99; 1991, *M*, „Przegląd Lekarski”, nr 1, s. 39–76.
- KANIA Stanisław, 1984, *Przegląd podstawowych zagadnień leksykologii*, w: S. Kania, J. Tokarski, *Zarys leksykologii i leksykografii polskiej*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa, s. 128–244.
- Kość Józef, 1980, *Uwagi o języku więźniów obozu koncentracyjnego na Majdanku [Bemerkungen zur Sprache der Häftlinge im Konzentrationslager Majdanek]*, „Poradnik Językowy”, z. 6, s. 288–295.

- KRANZ Tomasz, 2007, *Zagłada Żydów w obozie koncentracyjnym na Majdanku*, Państwowe Muzeum na Majdanku, Lublin.
- KURASZKIEWICZ Władysław, 1947, *Język polski w obozie koncentracyjnym*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin.
- MARSZAŁEK Józef, 1991, *Geneza i budowa obozu*, w: T. Mencil, red., *Majdanek 1941–1944*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin, s. 39–58.
- MURAWSKA Zofia, 1991, *Warunki egzystencji więźniów*, w: T. Mencil, red., *Majdanek 1941–1944*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin, s. 129–170.
- OSCHLIES Wolf, 1982, *Sprache und Sprechen im Konzentrationslager /1–VII/*, „Allgemeine Jüdische Wochenzeitung”, nr 7, 12 II 1982, s. 5–6; nr 9, 26 II 1982, s. 4; nr 15, 9 IV 1982, s. 5; nr 20, 14 V 1982, s. 4; nr 32, 6 VIII 1982, s. 5; nr 34, 20 VIII 1982, s. 5; nr 44, 29 X 1982, s. 4.
- OSCHLIES Wolf, 1986, *Lagersprache. Soziolinguistische Bemerkungen zu KZ-Sprachkonventionen*, „Muttersprache. Zeitschrift zur Pflege und Erforschung der Deutschen Sprache”, Bd. 96, Hf. 1–2, s. 98–106.
- PACUŁA Jarosław, 2010, *Auschwitz – słowa i milczenie. Studium leksykalno-semantyczne*, Wydawnictwo Akademii Techniczno-Humanistycznej w Bielsku-Białej, Bielsko-Biała.
- Państwowe Muzeum na Majdanku, b.d., *Część więźniarska*, http://www.majdanek.eu/pl/history/zabudowa_obozu/4 (dostęp: 6.09.2022).
- Państwowe Muzeum na Majdanku, b.d., *Kary i szykany*, http://www.majdanek.com.pl/obozы/majdanek/kary_i_szykany.html (dostęp: 4.07.2022).
- PRZYBYLSKA Renata, 2003, *Wstęp do nauki o języku polskim. Podręcznik dla szkół wyższych*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- PUZYNINA Jadwiga, 2017, *Katyń: słowo – symbol*, <https://wiesz.pl/2017/11/14/katyn-slowo-symbol/> (dostęp: 6.10.2022).
- WESOŁOWSKA Danuta, 1978, *Neosemantyzmy współczesnego języka polskiego*, „Rozprawy Habilitacyjne”, nr 16, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- WESOŁOWSKA Danuta, 1996, *Słowa z piekiel rodem. Lagersprache. Totalitaryzm i język*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków.
- WESOŁOWSKA Danuta, 2002, *Język lagrów a język lagrów. Badania; założenia badawcze*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica I”, s. 409–420.
- WIŚNIEWSKA Anna, 1991, *Praca więźniów*, w: T. Mencil, red., *Majdanek 1941–1944*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin, s. 171–194.
- WIŚNIOCH Maria, 2018, *Miejsce pamięci i muzeum na Majdanku. Przewodnik po obiektach historycznych*, Państwowe Muzeum na Majdanku, Lublin.

